

જાંદગી, જાંદગી : શોખથી જીવવું, શાનથી મરવું

--ચંદ્રકાંત બક્ષી

લંડનના 'ટાઈમ્સ'માં જુન ૨, ૨૦૦૩ના અંકમાં એક વીજ્ઞાપન હતું. એ લોકો માટે, જેઓ આંખની રોશની ખોવાના હતા, જેમની આવતી કાલ અંધકારમાં ડુબી જવાની હતી. પણ આજ તમારા અંકુશમાં છે, અને આજે જીવી શકાય છે. શું શું કરી શકાય છે? આજે : લોંગ ડ્રાઈવ પર જાઓ. બાળકોને વાર્તા વાંચી સંભળાવો. ઈન્ટરનેટને સર્ફ કરો. બારમાં જઈને બારમેઈડને જોયા કરો. પતંગ ઉડાવો. સ્ટોરમાં જઈને ભાવતાલ કરો. રુમ સજાવો. ટોળામાં ખોવાઈ જાઓ. સુપરમાર્કેટ ફરો. ઈલેક્ટ્રીકનો બલ્બ બદલો. પ્રદર્શનમાં જાઓ . રસ્તો ક્રોસ કરીને પાછા આવો. સાઈકલ ચલાવો. લોટરીની ટીકીટ ખરીદો. ટીવી જુઓ. ચા બનાવો. બગીચામાં ફરી આવો. તાશ રમો. વાળને જુદી રીતે ઓળો. ચેક લખો, અને ફાડી નાખો. લોકલ ટ્રેનમાં આંટો મારી આવો. સીધા સુઈને એક પુસ્તક વાંચો. રુમમાં વસ્તુઓ સાફ કરો. એમની જગ્યાઓ બદલો. કોઈ પણ અનજાણ સ્ત્રીને ફોન કરો. ચહેરા પર હલકો મેક-અપ લગાવો. કોઈને કહો કે એ સરસ લાગે છે. હસો. આવતી કાલે કદાચ આંખોની રોશની ચાલી જશે! આ પુરી સુચી અંગ્રેજ જીવનની છે; પણ આમાં ભારતીય પરંપરા પ્રમાણે ફેરફાર કરી શકાય છે. પાન ખાઓ. છાશ પીઓ. ખરખરે જઈ આવો. સવારે મંદીરમાં જઈને આરસની ફર્શ પર ખુણામાં બેસીને જે વીધીઓ થાય છે તે જુઓ, સાંભળો. પત્નીએ બનાવેલા બટાટાના શાકની તારીફ કરો. આ પત્યા પછી ઉંઘી જાઓ! ડાબી તરફ પડખું ફરીને. ઘસઘસાટ.

ઘણા માણસો ટપમે વરસે આવનારા મૃત્યુ સુધીનું પ્લાનીંગ કરતા હોય છે. ઘણાને પટમે નીવૃત્ત થયા પછી શું કરીશું એ ખબર હોતી નથી. રુપીયા કમાઈ લીધા, હવે એમાંથી બહાદુરી અને કુનેહ અને હીમ્મતનાં તત્ત્વો પસાર થઈ ગયાં છે. હવે જે છોકરાને તમે ડહે મહીને તકીયાઓ ગોઠવીને બેસતાં શીખવ્યું હતું એ હવામાં ઉડી રહ્યો છે. હવે લોકોના

(૨)

સ્મીતમાંથી તમને ઉપહાસ દેખાયા કરે છે. હવે ટેલીફોન અને ડોરબેલ ઓછા વાગે છે. હવે ગઈકાલનો પશ્ચાત્તાપ અર્થહીન છે, હવે આવતીકાલની ચીંતા અપ્રસ્તુત છે. હવે આજને પણ શોધતા રહેવું પડે છે. અને એક વરસના ૩૬૫ દીવસો છે અને એક દીવસના ૨૪ કલાકો છે અને એક વરસના ૮૭૬૦ કલાકો થાય છે. જર્મનીમાં વૈજ્ઞાનીક સંશોધન કરીને નીષ્કર્ષ કાઢવામાં આવ્યો છે કે એક જર્મન માણસ વરસના ૮૭૬૦ કલાકોમાંથી ૨૮૦૦ કલાક સુઈ રહે છે, એટલે જાગૃત અવસ્થાના એની પાસે ૫૯૬૦ કલાકો બાકી રહે છે. વૃદ્ધ અવસ્થાની કસ્ટોડિયન એ છે કે આ એક કલાક પણ ૧૨૦ મીનીટ જેટલો લાંબો હોય છે. વીસમી સદીના શ્રેષ્ઠ વૈજ્ઞાનીક ડૉક્ટર આલ્બર્ટ આઈનસ્ટાઈનને અંતીમ ઓપરેશન કરવાનું હતું. એમણે કહ્યું: ‘બનાવટી રીતે જીંદગી લંબાવ્યે રાખવી અર્થહીન છે. મેં મારું કર્મ કરી લીધું છે. હવે વીઠાયનો સમય થઈ ગયો છે!’ મૃત્યુ સામાન્ય માણસને હલાવી નાખે છે. જીવતાં આવડવું એક વાત છે. મરતાં આવડવું બીજી વાત છે. ઘણા એવા પણ હોય છે, જેમને શોખથી જીવતાં આવડે છે અને શાનથી મરતાં આવડે છે...

અને ઘણા એવા હોય છે જે જીંદગીના છેલ્લા કલાકો કે દીવસો સુધી ઈશ્વરે આપેલી બધી જ ઈંદ્રીયોની ભરપુર મજા લુંટતા હોય છે. ગદીશે-આસ્માની ત્રાટકે ત્યારે બડી મહબની...નાં ગીતો ગાઈ શકનારા ખુશદીલ લોકો પણ હોય છે. શરીરનાં સેંકડો અંગો અને ઉપાંગો આપણી ઈચ્છા પ્રમાણે સક્રીય થવાનાં નથી, કે મરવાનાં નથી. જમણી આંખની ઉંમર ૪૦ વરસની હશે, ડાબી આંખ ૬૦ની થઈ હશે. જમણો કાન ત્રીસ ટકા સાંભળતો હશે, અને ડાબા કાનની શ્રવણશક્તિ હજી ૮૦ ટકા રહી હશે. હીંદુ માણસોએ શુભ અને અશુભની જુદીજુદી જવાબદારીઓ જમણા અને ડાબા હાથને સોંપી દીધી છે. મૃત્યુની મજા એ છે કે ચીંતા ઉપર નીશ્ચેતન દેહની સાથે સાથે બધાં જ વીશેષણો સળગી જાય છે. અને વીશેષણોની રાખ પડતી નથી, વીશેષણોમાંથી ધુમાડો ઉઠતો નથી..

(૩)

પ્રશ્ન એક જ છે: જીંદગી, તારી નર્મ બાંહોમાં હું કેટલો બુઝાર્દ શકું છું? જન્મની ક્ષણથી મૃત્યુનું કાઉન્ટ-ડાઉન શરુ થઈ જાય છે! દરેક જીવાતી ક્ષણ માણસને મૃત્યુ તરફ ઘકેલતી રહેતી હોય છે. કાળધર્મ પામ્યા અને દેહલીલા સમાપ્ત કરી અને અવસાન પામ્યા અને નીર્વાણ થયું જેવા શબ્દપ્રયોગો વાંચું છું કે સાંભળું છું ત્યારે કોઈ અરુચીકર વ્યંજન ઉપર આકર્ષીત કરવા માટે ગાર્નીશ કર્યું હોય એવી ફીલીંગ થયા કરે છે.

મૃત્યુ વીશેની મારી માન્યતા જુદી છે. જીંદગી ફાની છે, લા-ફાની નથી. બેક્ટેરીયા અને વાયરસ જીવનશાસ્ત્રના શબ્દો નથી, એ જીવશાસ્ત્રના શબ્દો છે, અને મારો એવા શબ્દો સાથેનો સંબંધ અત્યંત સીમીત છે. જીવનને મૃત્યુના સંદર્ભમાં જોવું એ દર્શન છે. મારી ‘સમકાલ’ નામની નવલકથાના અંત તરફ નાયક રનીલ કથાની નાયીકા આશનાને કહે છે, એ મને જીવન અને મૃત્યુ વીશેના સૌથી પ્રામાણીક વીચારો લાગ્યા છે. આશના ! સાથે સુખી થવા કરતાં સાથે દુખી થવામાં વધારે આત્મીયતા છે... બે દુખોનો સરવાળો સુખ બની જાય છે... કેટલાનાં તકદીરમાં સાથે દુખી થનાર મળે છે? સાથે સાથે દુખો જીવવાની ઉષ્મા કેટલાનાં ભાગ્યમાં હોય છે? આશના! ખુશીથી રડી લે! ખુબ ખુશીથી રડી લે! આંસુઓ ભીંજવી શકે એવી છાતીઓ મળતી નથી... અને એક દીવસ એકલા રડવું પડે છે, રડી લેવું પડે છે!...

જીવન અને મૃત્યુ વીશેની મારી સમજ બહુ સરળ છે. વહેતું પાણી છે. પાણીમાં બરફનો ટુકડો તરી રહ્યો છે. બરફની અંદર બંધ પાણી છે. એક દીવસ બરફનું બંધન ઓગળશે કે તુટશે. એક દીવસ બરફની કેદમાંથી પાણી મુક્ત થશે. એક દીવસ અંદરનું બંધ પાણી બહારનાં વહેતાં પાણીમાં ડુબી જશે. કદાચ એને જ મૃત્યુ કહેતા હશે. મુક્તીનું બીજું નામ.

મૃત્યુ આવે ત્યાં સુધી જીવતા રહ્યા કરવું એ ઘણા માટે નીવૃત્તીની વ્યાખ્યા છે. નીવૃત્તી એટલે, મારી દષ્ટીએ, કોઈના આદેશ કે હુકમથી હું કામ કરું છું એ અંતીમ ક્ષણ પસાર થઈ ગયા પછીની પ્રવૃત્તી, જેમાં હું જ માલીક છું, અને હુંજ નોકર છું, હું મનસ્વી રીતે, સ્વેચ્છાથી, મને ગમે એ

(૪)

કામ કરતો રહું. પહેલાં પાંચ કલાક કામ કરીને થાક લાગતો હતો, હવે દસ કલાક કામ કરીને સંતૃપ્તી મળે છે. નીવૃત્તી અને પ્રવૃત્તીની વ્યાખ્યાઓ દરેક વ્યક્તિએ પોતે નક્કી કરી લેવાની હોય છે. અને આંકડાઓનું યથાર્થ ધ્રુજાવે એવું છે. સન ૨૦૧૬ સુધીમાં દર ૧૦૦૦ ભારતીયોમાંથી ૮૬ની ઉંમર ૬૦ વર્ષ ઉપરની હશે. અને આજે ભારતની વયસ્ક વ્યક્તિમાંથી માત્ર અગીયાર ટકા લોકોને જ વૃદ્ધાવસ્થા માટે સોશલ સીક્યુરીટી કે સામાજિક સલામતીનું કવર છે. નીવૃત્તીનું આયોજન એક એવો વીષય છે, જે હજી આપણને સ્પર્શ્યો નથી!

અને જીવતા માણસને મૃત્યુનો અનુભવ હોતો નથી પણ 'ઉઘ' એ મૃત્યુનો 'ડ્રાય રન' છે, રીહર્સલ છે. કદાચ માટે જ સંસ્કૃતમાં મૃત્યુ માટે 'ચીરની દ્રા' જેવો શબ્દ આવ્યો છે.

ક્લોઝ અપ:

ભગત જગત કો ઠગત હૈ, ભગતહીં ઠગૈ સો સંત;
જો સંતન કો ઠગત હૈ, તીન કો નામ મહંત.

--ઉત્તર ભારતની લોકોક્તી

(અર્થ: ભક્તો જગતને ઠગે છે, ભક્તોને ઠગે છે એ સંત છે; જે સંતોને ઠગે છે એને મહંત કહેવાય છે.)

--ચંદ્રકાંત બક્ષી

તા. ૪ ઑક્ટોબર ૨૦૦૩ના 'અભીયાન'ના પાન ૧૩ પરથી સાભાર..

--'કલાપી-ગુર્જરી' ફે-ટમાં અને 'ઉઝા જોડણી'માં પુનર્લેખન:

uttamgajjar@hotmail.com